

Forgó András

A társadalmi mobilitás lehetőségei a katolikus hierarchiában

Megyéspüspöki kinevezések, 1686–1799

A katolikus egyházi hierarchiát a történeti szakirodalom hagyományosan a társadalmi mobilitás egyik fontos színterének tekinti, ahol a merev rendi keretek átlépésével az alacsony származásúaknak is lehetőségük nyílt magas pozíciók betöltésére. A 18. századdal foglalkozó történeti munkák azonban a magyarországi katolikus püspöki kart zárt arisztokrata csoportként írják le, amelyben az uralkodó által kinevezett, megbízható főúri családokból származó főpapok tevékenykedtek a katolikus expanzió előmozdításán. Tanulmányomban ezt az el-
lentmondást szeretném feloldani, és a püspöki kinevezések vizsgálatával bemutatni, milyen lehetőségek adódtak ebben a rendi csoportban a század folyamán az egyéni, vagy kivételes esetben a családi felemelkedésre. A kérdés megválaszolásához a török kiűzése és a jozefinista politika lezárulása közti időszakot tekintetem át, vagyis az 1680-as és az 1790-es évek közötti évtizedeket.¹ A kezdő évszám a historiográfiai hagyományhoz alkalmazkodva könnyen kijelölhető: 1686, vagyis Buda felszabadításának éve – még ha ez az esemény nem is jelentette az oszmán hatalom megszűnését az országban –, a záró évszám kapcsán viszont felvetődik az a módszertani kérdés, hogy melyik évet tekintjük a jozefinista kormányzati rendszer határvonalának. A reformok hatása ugyanis, különösen az egyházpolitikában, II. József halála után is kimutatható.² Azonban az 1790-es években a forradalmi Franciaország elleni háborúk miatt, a kincstár amúgy is szűkös bevételeit növelendő, a megürült püspöki székeket egy kivétellel nem töltötték be, így a vizsgálatot 1799-ig végezhettem el különösebb aggályok nélkül.

A történeti szakirodalom a vizsgált korszak első felét a magyarországi katolikus egyház életében is új korszaknak tekinti, és a katolikus expanzió³ vagy újabban a katolikus konfesszionalizáció⁴ névvel illeti; Mária Terézia uralkodásától pedig a közvetlen állami beavatkozás felerősödését, az államegyházi törekvések hangsúlyosabbá válását, végső soron pedig a felvilágosult abszolutista reformpolitikát

¹ Tanulmányom a *Korszakváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben* című, dolgozatom eredményeinek kiszélesítése, és módszereinek tágabb időmetszetben történő alkalmazása. Forgó 2019a.

² Meszlényi Antal nyomán ugyan a katolikus egyháztörténetírás az 1780 és 1848 közötti időszakot sokszor egy korszaknak tekinti (jozefinizmus, posztjozefinizmus), ez azonban nehezen illeszkedik a magyar történetírásban elfogadott korszakoláshoz. Meszlényi 1934.

³ Kosáry 1989: 763–824.

⁴ Összefoglalóan lásd Forgó–Guitman–Tusor 2014.

emeli ki.⁵ Mindegyik időszak fontos komponense az egyház „személyi állományának”, vagyis a klérus összetételének kérdése, az egyházkormányzat és az intézményrendszer reorganizációja és reformja szempontjából pedig különösen a főpapság tagjainak kiválasztása. A magyarországi püspökkinevezések joga hagyományosan a mindenkori uralkodó kezében volt, aki ezt a jogát – a főkegyúri jog részeként – a Szentszék korlátozó törekvései ellenére is gyakorolta.⁶ Különösen igaz ez a 18. századra, amikor a korábbi időszaktól eltérően Róma egyáltalán nem gördített akadályokat az uralkodói kinevezést nyert főpapok méltóságviselése elé, így azok a prekonizációt és a felszentelést követően kánonjogi szempontból is teljes jogú prelátusokká váltak.⁷ Tehát a püspökkinevezési gyakorlat vizsgálatakor az uralkodói egyházpolitika lenyomatát találjuk meg, amelyen érdemben nem változtatott a szentszéki megerősítés.⁸

Szükségesnek tartom megindokolni, hogy az alábbiakban miért csak a megyéspüspököket vizsgáltam, és miért nem terjesztettem ki kutatásaimat a címzetes püspökökre. Korszakunkban a címzetes püspökök nagy része kánonjogi értelemben nem tekinthető prelátusnak, hiszen néhány segédpüspöktől, illetve koadjutortól eltekintve nem szentelték őket püspökké, így semmilyen főpapi funkciót nem láthattak el. Őket már a kortársak is az *episcopi electi*, vagyis a választott püspökök terminussal illették, hiszen csak a király kiválasztása, azaz kinevezés folytán nyerték el címüket, annak pápai megerősítése nem történt meg. Az egyházi ranglétrán túlnyomó részük csak a kanonoki stallumig jutott, hiszen a címzetes püspökség általában nem járt javadalommal; a többieknek pedig csak a püspöki karrier előszobájaként szolgált, ők később tovább léptek a megyéspüspökök csoportjába.⁹ Ugyanígy nem foglalkozom a bizánci rítusú egyházmegyék főpapjaival sem, részben azért, mert a görögkatolikus eparchiák jogállása korszakunk első felében még rendszerint tisztázatlan volt, részben pedig azért, mert a püspökök személyének kiválasztásában a latin rítusúaktól eltérő kritériumok érvényesültek.¹⁰

Mivel a római katolikus főpapok a korszakban nemcsak egyházi, hanem fontos közéleti szerepet is betöltöttek (többek között földbirtokosként, a vármegyék élén és az országgyűléseken), ezért a 18. századi magyar püspöki kar vizsgálata a politika- és társadalomtörténet szempontjából is hasznosítható eredményeket nyújt. Általánosságban pedig elmondható, hogy az egyháztörténet és a köztörténet határterületén elhelyezkedő kutatások hozzájárulnak ahhoz, hogy

⁵ Hermann 1973: 361–375; Újabbban: Gőzsy 2013.

⁶ Fraknoi 1895.

⁷ Bahlcke 2013: 79.

⁸ Az uralkodói kinevezések a Királyi Könyvekben követhető nyomon, korszakunkra: MNL OL A 57 MKL LR 18–60. k. <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> – utolsó letöltés: 2021. augusztus 31. A pápai kinevezések a levéltári dokumentumok alapján összeállított adattárakban érhetők el, korszakunkra: Ritzler–Sefrin 1952–1958: V–VI. Online adatbázisa: <https://www.catholic-hierarchy.org/> – utolsó letöltés: 2021. augusztus 31.

⁹ A „választott püspökökről” részletesen: Bahlcke 2006.

¹⁰ Végheő 2011: 77–109.

kiszabadítsák az egyháztörténet-írást a részben a történelmi okok, részben pedig a felekezeti elfogultság miatt kialakult elszigeteltségéből, és a történettudomány egyik fontos aldiszciplínájává emeljék.¹¹

A Magyar Királyság területén korszakunk kezdetén tizenöt egyházmegye fekdött: a két érsekség, Esztergom és Kalocsa mellett Bosznia, Csanád, Eger, Erdély, Győr, Nyitra, Pécs, Szerém, Vác, Várad, Veszprém, Zágráb és Zengg-Modrus. Ebben a struktúrában hozott változást Mária Terézia egyházpolitikája, amelyből témánk szempontjából a boszniai és a szerémi püspökség összevonását (Diakovár központtal, 1773), valamint a besztercebányai, szepesi és rozsnói (1776), végül pedig a székesfehérvári és a szombathelyi egyházmegye felállítását (1777) szükséges kiemelni. Ezekre az egyházmegyékre 1686 és 1799 között összesen kilencvenhárom személyt neveztek ki – a püspökkinevezések száma ennél jóval több, mert egy személy élete során sokszor több püspöki méltóságot is viselt.

Az alábbi elemzés főként korábbi egyháztörténeti kutatások eredményeire támaszkodik. Elsősorban nem új adatok feltárása a célja, hanem a többnyire már ismert információk csoportosításával kíván következtetéseket levonni a katolikus püspöki kar mint rendi csoport 18. századi összetételével kapcsolatban. Együtt arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen lehetőségei voltak a vizsgált korszakban működő klerikusoknak az egyházi hierarchiában és ezáltal a rendi társadalomban történő felemelkedésre. A jövőbeni forrásfeltáró kutatások pontosítani fogják a főpapokról szerzett tudásunkat, de a feltett kérdések megválaszolása megítélésem szerint jelenlegi ismereteink alapján is lehetséges.¹²

TÁRSADALMI STÁTUSZ

A főpapok társadalmi státuszát figyelembe véve megállapítható, hogy a vizsgált 93 püspök közül 38 származott arisztokrata családból, vagyis az összes vizsgált személy 40%-a. Nagyobb részük, 26 fő a magyarországi főnemesség soraiból került ki. Egyértelműen az Esterházy család¹³ vezeti a sort, amely négy főpapot is adott a 18. századi magyarországi katolicizmusnak: az idősebb Imrét, Imre Gábort, László Pált és Eszterházy Károlyt. Őket a Kollonich család¹⁴ megyéspüspökei, Lipót, Zsigmond és László követik. Öt főúri családból korszakunkban két-két megyéspüspök került ki, Batthyány József és Ignác,¹⁵ Csáky Imre és

¹¹ Reinhardt 2001: 595. Az egyháztörténetnek a teológia és történettudomány között elfoglalt helyéről: Bánkúti et al. (szerk.) 2018.

¹² Fontos új információkkal leszünk gazdagabbak a püspökkinevezések szentszéki megerősítését kísérő ún. információs eljárások jegyzőkönyveinek publikálásával, amelyekben a jelölt életútjára is kitértek az illetékesek. Ez a forrásfeltáró munka már folyamatban van. Tóth 2017, 2019.

¹³ Galántai gróf. A család cseszneki ága korábban bárói címet viselt, számára 1715-ben nyert grófi címet az Esterházy Imre későbbi esztergomi érsek és öccse, Gáspár. Koltai 2005: 9.

¹⁴ Kollegrádi gróf, Nagy 1857–1868: VI. 301.

¹⁵ Németújvári gróf, Nagy 1857–1868: I. 236.

Miklós,¹⁶ Erdődy Gábor Antal és László Ádám,¹⁷ Patachich Ádám és Gábor,¹⁸ valamint Révay Antal és János.¹⁹ A többi kilenc családból egy-egy megyéspüspököt találunk: Andrassy Antalt,²⁰ Barkóczy Ferencet,²¹ Berchthold Ferencet,²² Berényi Zsigmondot,²³ Forgách Pált,²⁴ Klobusiczky Ferencet,²⁵ Nádasdy Lászlót,²⁶ Splényi Xavér Ferencet²⁷ és Zichy Ferencet.²⁸

A külföldi származású főpapok közül is többen arisztokrata származásúak voltak. Közülük kiemelhetjük a 16. század végétől császári szolgálatban álló, és 1578-ban magyar indigenátust is nyert Althann grófi családot,²⁹ amelyből egymás után két váci püspök, Michael Friedrich és unokaöccse, Michael Karl is kikerült. Ugyancsak több generáción átívelően szolgált magas udvari tisztségekben a Harrach grófi család több tagja, 1653-tól szintén magyar indigena,³⁰ amelyből Johann Ernst Harrach került a nyitrai püspöki székbe. A legelőkelőbb külföldi család sarja kétségtelenül a szász hercegi család zeitzi oldalágából származó Keresztély Ágost volt,³¹ aki a győri püspöki és az esztergomi érseki méltóságot is viselte. De a harmincéves háború óta császári szolgálatban álló Leslie grófi család³² is kiállított egy püspököt Wilhelm Leslie személyében, és a korszakunkban komoly udvari befolyással rendelkező Sinzendorf grófi családból is származott püspök, Ludwig Philipp.³³ Rajtuk kívül Franz Anton Engl, Christoph Anton Migazzi, Franz Nesselrode, Anton Kasimir Thurn és Johann Otto Volkra volt arisztokrata származású.³⁴ Horvát volt, de birodalmi bárósága révén külhoni nemesi címmel rendelkezett a Chiolich (Čolić) család,³⁵ amelynek sarja volt Chiolich György püspök.

A köznemesi származású püspökök közül többen később főnemesi címet nyertek. Rátkay (Rattkay) Ádám már évtizedekkel püspöki kinevezése előtt, 1687-ben grófi címet kapott, ezt apja, Rátkay Zsigmond ezredes érdemelte ki

¹⁶ Körösszegi (Kereszszeghi) gróf, Nagy 1857–1868: III. 67.

¹⁷ Monyoró-kereki gróf, Nagy 1857–1868: IV. 59.

¹⁸ Zajezdai báró, majd gróf, Nagy 1857–1868: 139.

¹⁹ Szklabinai és blatnicai gróf, Nagy 1857–1868: IX. 698.

²⁰ Csíkszentkirályi és krasznahorkai gróf, Nagy 1857–1868: I. 39.

²¹ Szalai és tavarnai gróf, Nagy 1957–1868: I. 196.

²² Ungerschützi báró, Nagy 1857–1868: II. 8.

²³ Karancsberényi gróf, Nagy, 1857–1868: II. 23.

²⁴ Ghymesi és gácsi gróf, Nagy, 1857–1868: IV. 215.

²⁵ Klobusiczi és zettényi báró, Nagy 1857–1868: VI. 279.

²⁶ Nádasdi gróf, Fogarasföld örökös ura, Nagy 1857–1868: VIII. 24.

²⁷ Miháldi báró, Nagy 1857–1868: X. 335.

²⁸ Zichi és vásoneői gróf, Nagy 1857–1868: XII. 385–386.

²⁹ Nagy 1857–1868: I. 25.

³⁰ Nagy 1857–1868: V. 56–57.

³¹ Forgó 2019b.

³² Würzbach 1856–1868: XV. 14.

³³ Azonos nevű apja 1705 és 1742 között osztrák udvari kancellár volt. Göbl–Hochedlinger 2019: 450.

³⁴ Bahlcke 1997.

³⁵ Nagy 1857–1868: III. 34.

I. Lipóttól.³⁶ 1713-ban Mártonffy György esztergomi kanonokot és nyitrai főesperest Keresztély Ágost közbenjárására III. Károly emelte bárói rangra, és mint bárót még aznap ki is nevezte erdélyi püspökké.³⁷ Utódját, Antalfi Jánost, az erdélyi káptalan nagyprépostját a katolikus státus és a saját kérésére püspöki kinevezése után fél évvel, 1724-ben emelte bárói rangra az uralkodó.³⁸ Az őt követő Sorger Gergely – 1711-től egri kanonok, majd 1727-től tinini felszentelt püspökként Erdődy Gábor Antal egri segédpüspöke – 1729-ben, erdélyi püspöki kinevezése után három hónappal, szintén saját kérésére és az erdélyi kancellária támogatásával nyert bárói címet.³⁹ A Sorger után következő erdélyi püspök, Klobusiczky Ferenc számára már apja megszerezte a báróságot 1695-ben,⁴⁰ ő pedig testvérével együtt grófi címet nyert kalocsai érseki kinevezését követően, 1753-ban.⁴¹ Utóda Erdélyben, Sztojka Zsigmond egri kanonok azonban köznemesi származású volt, így kinevezése után nem sokkal ő is kérvényezte az uralkodónál a rangemelést. Már bevett gyakorlatként hivatkozott az erdélyi püspökök bárósítására, és az ő kérvényét is támogatólag terjesztette fel az erdélyi kancellária.⁴² Ugyancsak rangemelésben részesült Bajtay Antal, aki 1760-ban, szintén néhány héttel erdélyi püspöki kinevezését követően emelkedett báróságra. Ő is saját kérésére és az erdélyi kancellária támogatásával részesült rangemelésben, de folyamodványa elődeihez képest sokkal szűkszavúbb. II. József történelemtanáráként az uralkodói családdal fennállt személyes kapcsolata miatt nyilván nem volt szüksége arra, hogy hosszasan felsorolja vélt vagy valós érdemeit.⁴³ A gyors rangemelések mögött kétségkívül az a törekvés állt, hogy az erdélyi püspök politikai és társadalmi súlyát latba vetve munkálkodhasson az erdélyi katolicizmus pozíciójának megerősítéséért. Ezt bizonyítja az is, hogy a püspökök rendre elnyerték a guberniumi tanácsosi rangot.⁴⁴

A sor másik végén állnak a nem nemesi családból származó főpapok. Közülük a szlovák kézművescsaládból származó Klimó György a legismertebb,⁴⁵ de ebbe a csoportba tartozik Gusztinyi János,⁴⁶ Kalatay Ferenc,⁴⁷ Kerticza Máté

³⁶ Nagy 1857–1868, IX. 658. Kinevezése után Zengg városa panaszt tett ellene a Szentszéknél, hogy már a pápai megerősítése előtt gyakorolta joghatóságát és püspöki jelvényeket viselt. Az ügy végül az uralkodó beavatkozásának köszönhetően lezárult, és Rátkay elnyerte a pápai megerősítést. Fraknoi 1895: 430–431.

³⁷ Temesváry 1901: 5–6.

³⁸ Temesváry 1901: 11.

³⁹ Temesváry 1901: 15.

⁴⁰ Nagy 1857–1868: VI. 279.

⁴¹ Illésy-Pettkó 1895: 111.

⁴² Illésy-Pettkó 1895: 284, Temesváry 1901: 20–22.

⁴³ Temesváry 1901: 28–30.

⁴⁴ Temesváry 1901: 3–20.

⁴⁵ Bahlcke 2013: 154–156; Gözsy 2019.

⁴⁶ Nagy 1857–1868: IV. 458.

⁴⁷ Nagy 1857–1868: VI. 21.

(Matej Franjo Krtica),⁴⁸ Milassin Miklós⁴⁹ és a külföldről jött Nikola Stanislavich (Stanislavić) is.⁵⁰

KÜLFÖLDI TANULMÁNYOK

Ha a püspöki kar az egyházi elitet képviseli, akkor fontos kérdés, hogy milyen képzettségűek voltak tagjai a vizsgált korszakban. A katolikus egyház trienti zsinatot követő reformjának egyik közismerten jelentős eleme a papképzés újjászervezése volt.⁵¹ Már maga a zsinat is külön dekrétumban foglalkozott a kérdéssel, előírva a megyéspüspököknek, hogy állítsanak fel olyan képzési helyeket, ahol tizenkét éves koruktól kezdve nevelik a leendő egyházmegyei papságot. Itt szigorú fegyelmi szabályok szerint a latin nyelv, az egyházzene, a szentírási szövegek, valamint a szertartások ismeretét kellett elsajátítaniuk. A zsinati rendelkezésnek először itáliai és spanyol területen sikerült érvényt szerezni, de Európa más országaiban is hamarosan megjelentek az új típusú papnevelő intézmények. A képzés színvonalát alapvetően meghatározta, hogy a szemináriumok oktatói állománya a jezsuita rend tagjai közül került ki. Mint ismeretes, Magyarországon Oláh Miklós esztergomi érsek már 1566-ban szemináriumot létesített Nagyszombatban, az intézmény működése azonban a háborús állapotok miatt igencsak hanyatott volt. Később újabb szemináriumi alapítások történtek ugyanitt, és Zággyrábban is már 1576-ban sor került szeminárium felállítására. Az egyházmegyei szemináriumok megszervezése azonban főként a török háborúk lezárása után indult meg.⁵²

Nem meglepő módon a széles látókörű Pázmány Péter ismerte fel, hogy a zsinati szellemben megszervezett papképzés mellett szükség van olyan intézményre is, amelyben a kiemelkedő képességű növendékek kapnak helyet. Így jött létre kezdeményezésére 1623-ban a bécsi Pazmaneum, elsősorban az esztergomi főegyházmegye papnövendékei számára, de falai között tanulhattak időlegesen a győri, a nyitrai és az egri egyházmegye kispapjai is, utóbbiak rövid ideig külön bécsi intézményben. A Pazmaneumba úgynevezett konviktorként olyan növendékek is kerülhettek, akiknek taníttatási költségeit egy világi vagy egyházi patrónus vállalta magára. Pázmány érsek rendelkezése értelmében ezt az intézményt is a jezsuiták irányították, és a papövendékek itt is szigorú fegyelmi szabályok között éltek. Ahogy Nagyszombatban (és mint látni fogjuk, Rómában), úgy Bécsben is szoros kapcsolat alakult ki a papnevelde és az egyetem között: a növendékek az egyetem filozófiai, illetve teológiai kurzusait hallgatták, a kollégiumban pedig a papi életre készültek. A teljes képzés hét évig tartott, de ezt csak kevesen járták ki Bécsben,

⁴⁸ Nagy 1857–1868: VI. 226.

⁴⁹ Nagy 1857–1868: VII. 502.

⁵⁰ Nagy 1857–1868: X. 359.

⁵¹ Erről részletesen: Gárdonyi 2001.

⁵² Vanyó 1933: 62–63.

a növendékek többsége két évtől öt évig terjedő időszakot töltött a Pazmaneum falai között. Jelentős számú növendékről van szó: az 1624. évi első tanév és az 1784. évi, II. József elrendelte felosztatás között – leszámítva a Barkóczy Ferenc érsek alatti néhány éves kényszerszünetet – 2100 kispap tanult itt.⁵³

Az egyházi pályára felkészülést biztosító tanulmányok legrangosabb helye kétségkívül a római Collegium Germanicum et Hungaricum volt. A 14. század eleje óta működő római papképzés a 16. században indult fellendülésnek, amikor a katolicizmus központjában sorra alakultak a jezsuiták vezetésével működő nemzeti kollégiumok. Ennek adott újabb jelentős lökést a trienti zsinat már említett szemináriumai rendelkezése. A német és a magyar kollégium egyesítésével 1580-ban létrejött intézmény az összes magyar egyházmegyéből fogadta a növendékeket. Sőt, mivel a korábban a pálos rend birtokában lévő Santo Stefano Rotondo templom birtokaival együtt a 16. század folyamán a Collegium tulajdonába került, kárpótlásul a pálosok is küldhettek növendékeket az intézménybe. II. József 1782. évi tiltó rendeletéig összesen több mint 600 magyarországi alumnust számlált a Collegium, amelyet a rend 1773. évi felosztatásáig szintén a jezsuiták vezettek. A növendékek a trienti szellemiségnek megfelelő, szigorú szabályok között éltek az intézményben, tanulmányaikat pedig a Collegium Romanum falai között végezték, természetesen ugyancsak a jezsuiták vezetésével.⁵⁴ A Pazmaneum és a Collegium Germanicum et Hungaricum között a 17. század második felétől kezdve szoros kapcsolat jött létre: a római intézményben tanult magyar klerikusok közel fele előzőleg a bécsi papnevelő alumnusa volt.⁵⁵

Vizsgált korszakunkban a későbbi érsekek közül Kollonich Lipót, Keresztély Ágost szász herceg és Batthyány József kivételével mindenki végzett római tanulmányokat, többen közülük pedig ezt megelőzően a Pazmaneum növendékei is voltak. Kollonich és Keresztély Ágost eredetileg nem egyházi pályán indult (utóbbi csak felnőtt korában katolizált), így valójában csak Batthyány József a kivétel, aki Nagyszombatban végezte felsőfokú tanulmányait.⁵⁶ A többiek közül Széchényi Pál 1665-ben érkezett a Collegium Germanicum et Hungaricum falai közé pálos szerzetesként. Ezt megelőzően Sopronbánfalván és Bécsben tanult (nem pazmanitaként).⁵⁷ Négy évet töltött a római Collegium falai között Esterházy Imre, 1683 novemberétől 1687 októberéig, szintén pálos szerzetesnövendékként, nagyszombati, sopronbánfalvai és bécsújhelyi tanulmányait követően.⁵⁸ A nagy rivális Csáky Imre 1689 és 1693 között a bécsi Pazmaneum növendéke volt,⁵⁹ ezt követően 1694 és 1695 között a Collegium Germanicum et Hungaricum alumnusa lett.⁶⁰ Öcse, Miklós kassai és pozsonyi tanulmányai

⁵³ Fazekas 2003: 9–20.

⁵⁴ Bitskey 1996: 5–6.

⁵⁵ Fazekas 2003: 14.

⁵⁶ Kollányi 1900: 362.

⁵⁷ Veress 1917: 62–63.

⁵⁸ Veress 1917: 81–82.

⁵⁹ Fazekas 2003: 337–338.

⁶⁰ Veress 1917: 93.

után 1716-ban került a Pazmaneumba konviktorként, ahonnan betegsége miatt idő előtt távoznia kellett.⁶¹ Felépülését követően, 1721 és 1723 között ő is a Collegium növendéke volt.⁶² Patachich Gábor 1718 és 1722 között volt germanikus, ezt megelőzően a stájerországi bencésekénél, Varasdon és Nagyszombatban tanult.⁶³ Öccse, Patachich Ádám a Collegium Croaticum növendékeként hallgatott filozófiát Bécsben, majd 1735 és 1739 között volt a Collegium növendéke.⁶⁴ Klobusiczky Ferenc 1725–1726-ban végezte bécsi tanulmányait szintén a Pazmaneum konviktoraként,⁶⁵ majd 1726 és 1730 között volt germanikus.⁶⁶ Barkóczy Ferenc kassai és nagyszombati tanulmányait követően, 1729 és 1733 között volt a Collegium alumnusa.⁶⁷ Végül Kollonich László szintén Bécsben tanult, de nem a Pazmaneumban, hanem a nemesifjak számára létrehozott Theresianumban.⁶⁸

A későbbi megyéspüspökök között is sok olyat találunk, aki Bécsben és Rómában egyaránt végzett tanulmányokat: Mattyasovszky Lászlót (1696-tól nyitrai püspök),⁶⁹ Dolny Istvánt (1699-től csanádi püspök),⁷⁰ Erdődy László Ádámot (1706-tól nyitrai püspök),⁷¹ Okolicsányi Jánost (1734-től váradi püspök),⁷² Esterházy Imre Gábort (1740-től nyitrai püspök),⁷³ Berényi Zsigmondot (1740-től pécsi püspök),⁷⁴ Zichy Ferencet (1743-tól győri püspök),⁷⁵ Forgách Pált (1747-től váradi püspök),⁷⁶ Koller Ignácot (1762-től veszprémi püspök),⁷⁷ Berchtold Ferencet (1776-től besztercebányai püspök)⁷⁸ és Batthyány Ignácot (1780-tól erdélyi püspök).⁷⁹

A későbbi megyéspüspökök közül többen tanulmányaikat Nagyszombat után közvetlenül Rómában folytatták: Telekesy István (1699-től egri püspök),⁸⁰ Illyés András (1696-tól erdélyi püspök),⁸¹ Ordódy Zsigmond Antal (1708-ban kinevezett, de halála miatt nem beiktatott csanádi püspök),⁸² Szörényi László

⁶¹ Fazekas 2003: 196.

⁶² Veress 1917: 133–134.

⁶³ Veress 1917: 128–129; Tóth 2014: 73–83.

⁶⁴ Veress 1917: 154.

⁶⁵ Fazekas 2003: 343.

⁶⁶ Veress 2003: 143.

⁶⁷ Veress 2003: 146.

⁶⁸ Kissné Bognár 2004: 336.

⁶⁹ Veress 1917: 59.

⁷⁰ Veress 1917: 64.

⁷¹ Veress 1917: 98. Erdődy László Ádámról újabban: Kökényesi 2016.

⁷² Fazekas 2003: 162; Veress 1917: 99–100.

⁷³ Veress 1917: 113–114; Fazekas 2003: 177–178.

⁷⁴ Fazekas 2003: 186; Veress 1917: 124.

⁷⁵ Fazekas 2003: 202; Veress 1917: 134.

⁷⁶ Veress 1917: 127.

⁷⁷ Veress 1917: 164.

⁷⁸ Fazekas 2003: 345; Veress 1917: 175–176.

⁷⁹ Veress 1917: 204.

⁸⁰ Veress 1917: 56.

⁸¹ Veress 1917: 60.

⁸² Veress 1917: 68–69.

(1733-tól szerémi püspök),⁸³ Erdődy Gábor Antal (1715-től egri püspök),⁸⁴ Salbeck Károly (1776-tól szepesi püspök),⁸⁵ Eszterházy Károly (1759-től váci püspök)⁸⁶ és Séllyei Nagy Ignác (1777-től székesfehérvári püspök).⁸⁷ Szily János (1777-től szombathelyi püspök) pedig győri szemináriumi tanulmányai után lett germanikus.⁸⁸ Végül Kollonich Zsigmond csehországi tanulmányait követően volt a Collegium növendéke.⁸⁹

A szerzetesek közül az előbb említetteken kívül Esterházy László Pál (1780-tól pécsi püspök) pálos növendékként fejezte be tanulmányait Rómában. A piaristák számára egy szintén patinás római intézmény, a Collegium Nazarenum állt rendelkezésre felsőfokú tanulmányaik elvégzésére. Itt tanult Bajtay Antal is (1760-tól erdélyi püspök).⁹⁰ Milassin Miklós, II. József későbbi gyóntatója (1790-től székesfehérvári püspök) ferences szerzetesként Firenzében tanult.⁹¹ Andrassy Antal (1780-tól rozsnyói püspök) és Splényi Ferenc (1787-től váci püspök) pedig még jezsuita szerzetesnövendékként a bécsi egyetemen végezte a filozófiát és a teológiát.⁹² Kivételként tűnik fel Sztojka Zsigmond (1750-től erdélyi püspök), aki az egri szeminárium növendékeként Párizsban szerzett doktori fokozatot.⁹³

A bécsi Pazmaneum növendékei között találunk olyanokat is, akik nem Rómában folytatták tanulmányaikat, vagy bécsi tanuló éveiket követően közvetlenül egyházmegyei papi szolgálatba álltak. Az 1713-ban erdélyi püspöki méltóságra lépő Mártonffy György nagyszombati filozófiai tanulmányait követően került a Pazmaneumba, de még tanulmányai befejezése előtt egyházmegyei szolgálatba állt.⁹⁴ Egri szemináriumi tanulmányait követően lett pazmanita Sorger Gergely (1729-től erdélyi püspök), aki ezután szintén visszatért egyházmegyéjébe.⁹⁵ Galgóczy János (1776-ban kinevezett, de halála miatt be nem iktatott rozsnyói püspök) és Révay Antal (1776-tól regnáló rozsnyói püspök), nagyszombati filozófiai tanulmányaikat követően lett a Pazmaneum növendéke. Galgóczy egy év után visszatért Nagyszombatba, Révayt viszont háromévi teológiai tanulmányai után pappá szentelték.⁹⁶ Az 1725-től a veszprémi püspöki széket elfoglaló Acsády Ádám viszont a teljes hétéves felsőfokú képzést Bécsben

⁸³ Veress 1917: 96.

⁸⁴ Veress 1917: 107–108.

⁸⁵ Veress 1917: 165.

⁸⁶ Veress 1917: 167–168.

⁸⁷ Veress 1917: 184–185.

⁸⁸ Veress 1917: 187–188.

⁸⁹ Veress 1917: 92.

⁹⁰ Veress 1941: 294; Léh 1998: 41–42.

⁹¹ Pauer 1877: 295.

⁹² Kissné Bognár 2004: 252, 268.

⁹³ Temesváry 1901: 276.

⁹⁴ Fazekas 203: 141.

⁹⁵ Temesváry 1901: 18.

⁹⁶ Kollányi 1900: 354; Fazekas 2003: 252.

végezte, a Pazmaneum növendékeként.⁹⁷ Végül több szempontból is érdekes Otto Volkra (1710-től veszprémi püspök) esete. Ő egyrészt külföldi születésűként lett bécsi és pozsonyi tanulmányait követően pazmanita, tanulmányait azonban Pármában fejezte be.⁹⁸

A római Collegium a zágrábi egyházmegyéből is fogadott növendékeket, ezért alumnusai között több horvát származásút is találunk: Brajkovics Márton (Martin Brajković, 1698-tól zengg-modrusi püspök),⁹⁹ Chiolnich József Antalt (Josip Antun Čolnić, 1751-től boszniai püspök),¹⁰⁰ és Galyuff Józsefet (Josip Galjuf, 1771-től zágrábi püspök).¹⁰¹ A római Collegium mellett a zágrábi egyházmegye növendékei számára az 1551-ben, Szondi Pál esztergomi és zágrábi kanonok alapította bolognai Collegium Ungarico–Illyricum is rendelkezésre állt. Az intézmény 1553-tól fogadott növendékeket, az alapító szándéka szerint fele részben magyarokat és horvátokat, de a zágrábi káptalan kiválasztási joga miatt az utóbbiak kerültek döntő többségbe.¹⁰² Itt tanult Dvornikovich Mihály (1689-től váci püspök), valamint Branjug György (Juraj Branjug) és Paksy János. A rektorok között is több későbbi püspököt találunk, valószínűleg korábban ők is itt tanultak: Szelisevics Istvánt (Stjepan Selišćević, 1694-től zágrábi püspök), Bedekovics Benedeket (Benedikt Bedeković, 1704-től zengg-modrusi püspök), Patachich Györgyöt (Juraj Patačić, 1703-től boszniai püspök) és a már említett Chiolnich József Antalt.¹⁰³ Benzoni Antal (Antonio Benzoni, 1730-tól zengg-modrusi püspök) pedig Peruggiában szerzett filozófiai és teológiai doktorátust.¹⁰⁴

Szintén a zágrábi egyházmegye növendékei számára alakult meg 1626-ban a bécsi Collegium Croaticum, amelynek lakói leginkább filozófiát tanultak a bécsi egyetemen. Az intézményt II. József szüntette meg 1783-ban.¹⁰⁵ Vizsgált püspökeink közül a már említett Brajkovics Márton, Bedekovics Benedek, Branjug György, Chiolnich József, Galyuff József és Patachich Ádám mellett Kerticza Máté (Matej Franjo Krtica, 1773-tól diakóvári püspök), Rátkay Ádám (1712-től zengg-modrusi püspök), Thauszy Ferenc (Franjo Thauszy 1749-től boszniai püspök) és Verhovác Miksa (Maksimiljan Vrhovac, 1787-től zágrábi püspök) is itt tanult. Hárman a horvátok körében szintén népszerű grazi jezsuita kollégiumot választották képzési helyként: Pohmajevidich Miklós (Nikola Pohmajević, 1718-től zengg-modrusi püspök), Chiolich György (Juraj Vuk Čolić, 1746-től zengg-modrusi püspök) és Jessich János (Ivan Krstitelj Ježić, 1789-től zengg-modrusi püspök).¹⁰⁶ A Varasd megyei születésű Radanay Mátyás szintén

⁹⁷ Fazekas 2003: 166.

⁹⁸ Fazekas 2003: 335.

⁹⁹ Veress 1917: 65.

¹⁰⁰ Veress 1917:130.

¹⁰¹ Veress 1917: 159–160.

¹⁰² Molnár 2019: 242–243.

¹⁰³ Veress 1941.

¹⁰⁴ Bogović 2003: 72.

¹⁰⁵ Molnár 2019: 243.

¹⁰⁶ Bogović 2003: 66–77; vö. Kissné Bognár 2004: 365–397.

Grazban,¹⁰⁷ Vernics Ferenc József (1716-tól szerémi püspök) pedig Bécsben és Bolognában tanult.¹⁰⁸

A Magyarországon megyéspüspöki méltóságot viselő külföldiek közül is természetesen többen folytattak bécsi vagy itáliai tanulmányokat. Ludwig Philipp Sinzendorf (1726-tól győri püspök) bécsi tanulmányait követően tanult Rómában,¹⁰⁹ Adalbert Falkenstein (1730-tól csanádi püspök) szintén a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke volt,¹¹⁰ Johann Ernst Harrach (1736-tól nyitrai püspök) is Rómában szerzett kánonjogi és közjogi doktorátust,¹¹¹ az itáliai származású ferences szerzetes, Giuseppe Maria Favini (1702-től szerémi püspök) a római Szent Bonaventúra kollégium hallgatója volt,¹¹² Michael Friedrich Althann és unokaöccse, Michael Karl Althann (váci püspökök, 1718-tól, illetve 1734-től) is Rómában végzett, mindketten csehországi tanulmányaik után kerültek a Collegium Germanicum et Hungaricumba.¹¹³ Christoph Anton Migazzi (1756-tól szintén váci püspök) passauai tanulmányait követően ugyancsak a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke lett, ezt megelőzően Trientben és Innsbruckban tanult.¹¹⁴ Joseph Fengler (1787-től győri püspök) pedig Bécsben végezte tanulmányait, miután belépett a piarista rendbe.¹¹⁵

Összességében megállapíthatjuk, hogy a korszakunkban megyéspüspöki méltóságot viselt 93 személyből 81, vagyis a vizsgált csoport 87%-a részben vagy egészben valamelyik külföldi oktatási intézményben végezte tanulmányait. Ők túlnyomó részben be is fejezték teológiai tanulmányaikat, és csak ezután kezdték meg lelkipásztori működésüket.

SZERZETESEK

Az egyházi műveltség és neveltetés hátterére világít rá más szempontból a leendő püspökök szerzetesrendi kötődése. Bár a rendi szabályzatok általában tiltották magasabb egyházi tisztségek betöltését, ez alól felmentés volt nyerhető.¹¹⁶ Korszakunkban egyértelműen a pálos rend adta a legtöbb főpapot: Esterházy Imre esztergomi és Széchényi Pál kalocsai érsek, valamint Nádasdy László csanádi püspök és

¹⁰⁷ Ritzler–Sefrin 1952–1958: V. 326.

¹⁰⁸ Kissné Bognár 2004: 385.

¹⁰⁹ Ritzler–Sefrin 1952–1958: V. 226.

¹¹⁰ Ritzler–Sefrin 1952–1958: VI. 188.

¹¹¹ Szinyei 1896: III. 470; Bahlcke 2013: 123–124; Ritzler–Sefrin 1952–1958: VI. 312.

¹¹² Ritzler–Sefrin 1952–1958: V. 358. Favini I. Lipót 1701-ben szardikai címzetes püspöknek („episcopus sardicensis”) nevezte ki. MNL OL A 57 MKL LR 25. k. 489–490.

¹¹³ Chobot 1917: II. 611, 620.

¹¹⁴ Würzbach 1856–1891: XVIII. 244–247; Wolfsgruber 1890: 6–7.

¹¹⁵ Léh 1998: 112.

¹¹⁶ Ennek egy korábbi, igen tekervényes formája Pázmány Péterhez köthető, aki bár jezsuita szerzetes volt, de mégis szomaszka novíciusként nyert esztergomi érseki kinevezést 1616-ban. Lásd Tusor 2016: 93–163.

Esterházy László Pál pécsi püspök is a rendi kötelékből emelkedett fel prelátussá, a két Esterházy ráadásul korábban általános rendfőnöki tisztséget is viselt: Imre 1702 és 1706 között, László Pál 1769-től 1776-ig, és ő előzőleg a magyar rendtartományt is vezette 1761 és 1767 között.¹¹⁷ Rajtuk kívül három piarista nyert el korszakunkban püspöki széket: Adolf Groll 1733-ban a győrit, Bajtay Antal 1760-ban az erdélyit, Joseph Fengler pedig 1787-ben szintén a győrit. Mellettük két ferencset, egy minoritát és egy barnabitát találunk: Nikola Stanislavich (Stanislavić) csanádi, Milassin Miklós székesfehérvári, Giuseppe Maria Favini szerémi püspököt, valamint Pius Manzadort, aki előbb a zengge-modrusi, majd az erdélyi püspöki széket is elnyerte.¹¹⁸ Mellettük egy bencés szerzetes, Adalbert Falkenstein nyert kinevezést 1730-ban, szintén a csanádi püspöki székre.¹¹⁹ Külön csoportot alkotnak a jezsuiták: a rend feloszlata előtt csupán egyetlen jezsuita szerzetes, Álvaro Cienfuegos nyert püspöki kinevezést, a másik három viszont már exjezsuitaként: Andrassy Antal 1780-ban Rozsnyó, Kalatay Ferenc 1787-ben Várad, Splényi Ferenc ugyanebben az évben Vác, Mártonfi József pedig 1799-ben Erdély püspöke lett.¹²⁰ Érdeemes felfigyelnünk rá, hogy a négy pálos szerzetes mindegyike magyar, míg a többi aktív szerzetes két kivétellel külföldi. Az első jelenség azzal magyarázható, hogy a rend hazai alapítása és a korábbi században végbement reformja miatt népszerű volt a magyar nemesség körében, valamint jelentős birtokokkal rendelkezett, amelyek az arisztokrata származású rendtagoknak is megfelelő ellátást biztosítottak.¹²¹ A külföldi szerzetesek pedig – ahogy alább látni fogjuk – az uralkodóhoz vagy egy befolyásos arisztokratához fűződő kapcsolatuknak köszönhetően magyarországi püspöki kinevezésüket, ahogy a magyar Bajtay is. Végül megjegyzendő, hogy a jezsuiták feloszlata után a három említett rendtag mindegyike kanonoki stallumot nyert, majd innen emelkedett püspöki méltóságra, tehát náluk a korábbi rendi kötődés valószínűleg nem volt mérvadó.

KÜLFÖLDIEK

A külföldi származású főpapokat tekintve két csoportot különíthetünk el: az elsőbe azokat sorolhatjuk, akik saját vagy családjuk érdemére tekintettel nyertek el magyar püspökséget. Keresztély Ágost a szász fejedelmi család oldalágából származó konvertitaként és az udvar követeként is számíthatott Bécs támogatására.¹²²

¹¹⁷ Kisbán 1938–1940: II. 435–438. Esterházy László Pál hivatalviselése idején nyerte el a pálos rendfőnök a főpapi jelvények viselésének jogát. Uo. II. 107–108. László Pál Mária Teréziának végzett bizalmas diplomáciai szolgálatot Rómában és Nápolyban, ezért nyerte el 1776-ban a váci prépostságot, majd sebastopoli püspökké szentelték, és a váci püspökség adminisztrátorává nevezték ki. Uo. II. 131.

¹¹⁸ Bahlcke 2013: 140, 219.

¹¹⁹ Szinnye 1896: III. 1481–1482.

¹²⁰ Santos Hernández 2000: 369–378.

¹²¹ Galla 1940–1941: 123–222.

¹²² Mihalik 2021.

Álvaro Cienfuegos is az uralkodó szolgálatában állt Itáliában, ennek köszönhette pécsi püspöki kinevezését. Franz Nesselrode későn lépett az egyházi rendbe, korábban katonaként és birodalmi udvari tanácsosként szolgálta uralkodóját. Ezt hálálhatta meg Lipót a pécsi püspöki kinevezéssel. Wilhelm Leslie szintén az uralkodó tanácsadói közé tartozott, ezzel érdemelhette ki a váci püspöki széket. Christoph Anton Migazzi az osztrák örökösödési háború alatt végzett diplomáciai szolgálata után nyerte el a váci püspökséget.¹²³ Az itáliai eredetű nemesi családból származó, de már Bécsben született barnabita szerzetes, Pius Manzador szintén Mária Teréziának tett egyházpolitikai és diplomáciai szolgálata jutalmául nyerte el előbb a zengg-modrusi, majd az erdélyi püspöki széket – utóbbit a katolikus státus hozzájárulása nélkül.¹²⁴ Ludwig Sinzendorf és Johann Ernst Harrach édesapja magas udvari tisztségének köszönhette magyarországi püspöki kinevezését. Nikola Stanislavich bolgár ferences szerzetes (a nem a magyar uralkodó főkegyurasága alatt álló) nikopolisi címzetes püspökként nyerte el a csanádi püspökséget. Ide az udvar Nádasdy László halála után tudatosan nevezett ki külföldieket, hogy ezzel is megőrizze a Temesi Bánság közjogi különállását.¹²⁵ Már Adalbert Falkenstein személye is ezzel magyarázható.¹²⁶ Stanislavich kinevezési okirata megemlíti, hogy korábban a bécsi udvar szolgálatában szerzett érdemeit.¹²⁷ Nikopolisi címzetes püspökként a bolgárok és románok katolizálásán munkálkodott a Szentszék megbízásából, ekkor Nádasdy Lászlóval is kapcsolatba lépett.¹²⁸ Lehetséges, hogy emiatt figyelt fel rá a bécsi udvar. Utódja, Franz Anton Engl von Wagrain is a Nádasdyt követő külföldi származású megyéspüspökök köréből származik: családja eredetileg frank birodalmi lovagként a 15. században telepedett le Ausztriában. Franz Anton a csanádi püspöki cím előtt a belgrádit viselte.¹²⁹ A szintén ausztriai származású Joseph Fengler még piarista szerzetesként a bécsújhelyi katonai akadémia parókusa volt, majd II. József 1787-ben a melki bencés apátság apátjává nevezte ki. Innen került a győri püspöki székre.¹³⁰ Végül ebbe a csoportba sorolható a trieszti születésű Aldrago Antonio Piccardi is, akit Mária Terézia 1766-ban nevezett ki az isztriai Pedena (Pićan) püspökévé. Miután az egyházmegye területét az újonnan felállított gradiscai püspökséghez csatolták, II. József Piccardit a Caballini János halála után megüresedett zengg-modrusi püspöki székre helyezte át.¹³¹

¹²³ Würzbach 1856–1891: XVIII. 244.

¹²⁴ Bahlcke 2013: 160–163.

¹²⁵ Gózsy 2020: 23.

¹²⁶ Bahlcke 2013: 140.

¹²⁷ MNL OL A 57 MKL LR 38. k. 258.

¹²⁸ Miklós 2008.

¹²⁹ Marks 1964. Joachim Bahlcke szerint az Engelt követő Christovich Imre bolgár származású volt, mivel azonban Pesten született, tanulmányait pedig Nagyszombatban és Pécsen végezte, nem szerepeltetem a külföldi főpapok között. Bahlcke 2013: 219; Brüstle 1874–1880: I. 593; Ritzler–Sefrin 1952–1958: VI. 188, 5. jegyzet.

¹³⁰ Léh 1998: 112.

¹³¹ Ritzler–Sefrin 1952–1958: VI. 334.

A külföldiek másik csoportja egy már pozícióban lévő főpap segítségével került be a magyar püspöki karba: Anton Kasimir Thurn Nesselrode koadju-tora volt, Otto Volkra Kollonich Lipót helynökeként tevékenykedett,¹³² Adolf Groll pedig korábban Kollonich Zsigmond mellett működött teológusként.¹³³ Adalbert Falkensteint nem egy főpap, hanem Florimund Mercy tábornagy segítette a csanádi, Giuseppe Favinit a szintén magyarországi birtokos Odeschalchi család a szerémi püspöki székre, Michael Karl Althann karrierjét pedig nagybátyja, az uralkodó szolgálatában álló Michael Friedrich Althann egyengette.¹³⁴

Más szempontból a külföldi főpapok külön csoportját alkotják azok az egyháziak, akik a Rota Romana Törvényszék ügyhallgatói tisztségét töltötték be, és római tevékenységük finanszírozására nyertek el magyarországi főpapi székeket. A vizsgált személyek közül ide tartozik Ludwig Philipp Sinzendorf, Johann Ernst Harrach, Michael Friedrich Althann és Christoph Anton Migazzi.¹³⁵ Földrajzi származása miatt szintén külföldinek tekinthető az 1752-től a szerémi püspöki méltóságot viselő Nicoló Givovich, aki a Raguzai Köztársaság területén fekvő Sabbioncello- (ma Pelješac-) félszigetről származott. 1725-ben már a pécsi káptalan tagja, 1737-től nagyprépostja.¹³⁶

A vizsgált 93 püspökből tehát 20 volt külföldi származású, a csoport közel egynegyede. Érdemes megemlíteni, hogy a két érseki székre közülük mindössze egyet találunk, és a tizenöt egyházmegyéből összesen nyolcra nyert kinevezést külföldi főpap: Vácra négy, Csanádra, Pécsre és Győrre három-három, az esztergomi érseki, az erdélyi, a nyitrai, a szerémi, a veszprémi és a zengg-modrusi püspöki székre pedig egy-egy. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy ezek a külföldiek nagyon különböző mértékben vettek részt a magyarországi katolikus egyház működésében: Cienfuegos nem foglalta el egyházmegyéjét (bár távolról igyekezett aktívan részt venni a kormányzásban), Michael Friedrich Althann viszont nyílt konfliktust is vállalt az uralkodóval a protestánsoknak (igen korlátozott) vallás-gyakorlatot biztosító *Carolina Resolutio* szabotálásán.¹³⁷

TÖBB PÜSPÖKI MÉLTÓSÁGOT VISELT FŐPAPOK

Mivel a katolikus egyház felfogása szerint a megyéspüspök apostolutódként élet-hosszig tartó kötelékben áll egyházmegyéjével, amely alól csak a pápa mentheti fel,¹³⁸ az áthelyezések és javadalomhalmozások mögött mindig (egyház)politikai okokat kell keresnünk. Vagyis a több tisztséget viselt püspökökre feltételezhetően

¹³² Bahlcke 1997.

¹³³ Szinnyi 1896: III. 1481–1482.

¹³⁴ Bahlcke 1997: 94, 98; Fraknói 1895: 431–433.

¹³⁵ Bahlcke 1997: 89–97.

¹³⁶ Ritzler–Sefrin 1952–1958: VI. 382, 4. jegyzet.

¹³⁷ Nagy–Klekner 1941: 65–71.

¹³⁸ Bánk 1958: 102; a hatályos kánonjogban: Erdő 2005: 317–322.

nagyobb politikai figyelem vetült, mint társaikra. Ebből a csoportosításból ki-vehető, hogy a két érseki széket csak olyan főpapok töltötték be, akik korábban már más püspöki javadalmat is elnyertek. Közülük a vizsgált korszakban Esterházy Imre a „csúcstartó”, hiszen neki Vác (1706), Zágráb (1708) és Veszprém (1723) után a negyedik állomást jelentette az esztergomi érseki méltóság (1725). Őt azonban megelőzi Kollonich Lipót, aki a vizsgált korszak előtt kezdte el megyéspüspöki működését, és neki sorrendben az ötödiket jelentette az esztergomi érseki szék (1695), Nyitra (1666), Bécsújhely (1670), Győr (1685) és Kalocsa (1691) után. Igaz, ezek közül Bécsújhely nem a magyar királyi főkegyúri jog körébe tartozó püspökség volt, hanem a Habsburgok alsó-ausztriai, úgymond saját püspöksége (*Eigenbistum*). Így viszont mégiscsak az uralkodó tartotta kezében a kinevezés jogát.¹³⁹ Négyen, Batthyány József, Csáky Miklós,¹⁴⁰ Klobusiczky Ferenc¹⁴¹ és Kollonich László három főpapi széket nyertek el életük során. Egy kivétellel az erdélyi székben kezdték megyéspüspöki karrierjüket – Klobusiczky 1741-ben, Batthyány 1759-ben, Kollonich 1774-ben –, míg Csáky Váradon (1734). Ő és Batthyány ezután rögtön Kalocsára került (1747 és 1760), végül pedig mindketten esztergomi primás-érsekként fejezték be főpapi működésüket (1751-től és 1776-tól). Klobusiczkynek és Kollonichnak viszont a végállomást jelentette a kalocsai érseki méltóság (1751 és 1787), az előbbinek Zágráb (1748), az utóbbinak Várad (1780) közbeiktatásával. A többi személy esetében az érseki szék a második főpapi javadalom elnyerését jelentette: Keresztély Ágost Győr (1696) megtartása mellett nyerte el Esztergomot (1707), Barkóczy Ferenc hosszú és eredményes egri püspöki működését (1744–1761) követően lett primás-érsek, Széchényi Pál Veszprém (1687) püspöki székéből került a kalocsai érsekibe (1696), Csáky Imre Várad (1702) mellett nyerte el Kalocsát (1710), Patáchich Gábor szerémi (1729), testvére, Ádám pedig váradi (1759) püspökségét követően került Kalocsára (1733, illetve 1777).¹⁴²

Ahhoz nem szükséges különösebb magyarázat, hogy a két érseki széket senki sem első főpapi javadalomként nyerte el: e magas méltóságba rátermettségét már bizonyított főpapot keresett az uralkodó. Kollonich Lipót és Esterházy Imre gyakori áthelyezései mögött viszont egyértelműen politikai okok álltak: aktív közéleti szerepvállalása és az ezzel járó költségek fedezése végett nyerte el Kollonich Győrt, Esterházy pedig a Magyar Királyi Helytartótanácsban betöltött fontos szerepe miatt került Zágrárból Veszprémbe, noha az általa is „veszprémi romoknak” nevezett püspökség kevesebb jövedelmet jelentett neki, így az uralkodótól

¹³⁹ A bécsújhelyi püspöki szék betöltéséről: Preradovich 1959: 223–244.

¹⁴⁰ Meszlényi 1970: 76–98.

¹⁴¹ Klobusiczky 1732-től volt az esztergomi káptalan tagja, Esterházy Imre primás 1734-től érseki helynökké és nagypréposttá nevezte ki. 1736-ban nemesiai címzetes püspökséget nyert. Kollányi 1900: 344.

¹⁴² Az egri püspökség szerepéről a katolikus konfesszionalizáció korában: Mihalik 2017. A győri egyházmegyeről: Fazekas 2014. A veszprémi egyházmegyei 18. századi működéséről: Hermann 2015.

fizetést is kapott pozsonyi működése alatt.¹⁴³ Batthyány József és Csáky Miklós karrierje mögött a család támogatását kereshetjük, Csáky esetében különösen bátyja, Imre játszott fontos szerepet. Batthyány József esztergomi érseki kinevezése ezenkívül aktív politikai szerepvállalásával is magyarázható: az 1764–1765. évi viharos országgyűlés alatt már bizonyította feltétlen hűségét az uralkodóhoz, és ezt később is kinyilvánította.¹⁴⁴

A megyéspüspökök közül a jezsuita generális és császári diplomata Álvaro Cienfuegos élete során három javadalmat nyert el: a szicíliai Catania (1720), majd Monreale (1725) érseksége után a pécsi püspöki széket (1735), miután a Habsburgok elvesztették a spanyol örökösödési háború lezárása után megszerzett Szicíliát. Mint láttuk, Cienfuegos pécsi püspöki kinevezése után sem hagyta el Itáliát (Rómában élt), hanem helynöke révén kormányozta egyházmegyéjét.¹⁴⁵

A két püspöki címet betöltötték között külön csoportot alkotnak azok, akik főpapi pályájukat Zágrábban fejezték be: Brajkovics Márton (Martin Brajković)¹⁴⁶ Zengg-Modrust (1698) követően került ide (1704), Thauszy Ferenc (Franjo Thauszy) a boszniai széket (1749) cserélte el a zágrábival (1751), a magyar nemesi családból származó Paksy János pedig a szerémi püspökséget (1762) követően lett zágrábi megyéspüspök (1770). Mint láttuk, a végül esztergomi érseki méltóságig emelkedő Esterházy Imrének és a kalocsai érsekségig jutó Klobusiczky Ferencnek is a második püspöki széke volt a zágrábi. Ez mindenképpen a püspökség magasabb presztízsére utal. Árnyalja viszont a képet, hogy korszakunkban négyen első megyéspüspöki méltóságként viselték a zágrábit: Szelisevich István (Stjepan Selišćević, 1694), Branjug György (Juraj Branjug, 1723), Galyuff József (Josip Galjuf, 1771) és Verhovác Miksa (Maksimiljan Vrhovac, 1787). Esterházyn és Klobusiczkyn kívül az összes 18. századi zágrábi püspök a káptalanból érkezett, de Esterházy sem számított idegennek, mivel még pálos szerzetesként a rend horvát tartományának volt tagja, és többek között a Zágráb melletti Remete kolostorának perjeli tisztségét viselte.¹⁴⁷ Korszakunkban is tovább zajlott tehát az a folyamat, amelynek részeként a zágrábi püspökség levált a magyarországi egyházmegyék útjáról, és saját, zárt világot épített ki magának. A horvát katolicizmus különállásának képét erősíti a zengg-modrusi püspökök névsora is, akik a korábbi időszakhoz hasonlóan a zágrábi, a fumei vagy a zenggi káptalanból érkeztek.¹⁴⁸ Itt a már említett Pius Manzador a kivétel, aki külföldiként lett Zengg-Modrus püspöke, és utána nem Zágrádba, hanem az erdélyi püspöki székbe került.

¹⁴³ Koltai 2005: 5–20.

¹⁴⁴ Bahlcke 2013: 313; Forgó 2021: 82–83.

¹⁴⁵ Bahlcke 2013: 129; Gózszy 2018.

¹⁴⁶ Bahlcke 2013: 118–119, 192–195.

¹⁴⁷ Kisbán 1938–1940: I. 307–308; Koltai 2005: 6.

¹⁴⁸ Molnár 2019: 270–304.

A fent említetteken kívül Laki Bakics Péter (Petar Bakić)¹⁴⁹ viselt egymás után két püspöki méltóságot, előbb a boszniait (1710), majd a szerémit (1716). Ő 1697-től a bécsi udvarban tevékenykedett „illír” tolmácsként,¹⁵⁰ így hívhatta fel magára az uralkodó figyelmét. Forgách Pál előbb Várad (1747), majd Vác (1757), Eszterházy Károly pedig Forgáchot követően Vác (1759) püspöki székét nyerte el, hogy röviddel később megkezdje majd négy évtizedes egri működését (1761–1799). Mindketten családi kapcsolataiknak köszönhetően előmenetelüket: a rendi politika vezető személyiségei mellett Forgách Pál rokonai között találjuk Forgách Ferenc egykori esztergomi bíboros-érseket is, de rendhagyó módon apja, id. Forgács Pál is egyházi pályára lépett megözvegyülését követően, és rosoni püspöki címet viselt.¹⁵¹ Eszterházy Károly pályáját nagybátyja, Esterházy Imre primás-érsek egyengette.¹⁵² A külföldiek közül Michael Karl Althann bari érseki címe (1728) után lett váci püspök (1734), a többiek a magyarországi püspöki méltóság után a Habsburg Monarchia más püspöki székét nyerték el: Ludwig Philipp Sinzendorf Győr (1726) után Breslau (1732), Wilhelm Leslie Vác (1716) után röviddel Laibach (1717), Kollonich Zsigmond pedig szintén Vác (1716) után Bécs püspöke (1716), majd érseke (1723) lett.¹⁵³ Dolny István 1696-ban pécsi püspöki kinevezést nyert, mégpedig Radanay (Radonay) Mátyás helyére, aki ellen 1687-es kinevezése után nem sokkal vizsgálat indult. E vizsgálat ugyan elmarasztalta Radanayt – az uralkodót sértő nyilatkozatai és az egyházkormányzat terén mutatott alkalmatlansága miatt –, és őt az udvar 1696-ban meg is fosztotta püspöki székétől, hogy azt Dolnyak adományozza, a Szentszék azonban nem járult hozzá ehhez az eljáráshoz, így Radanay végül a tisztségében maradt, Dolnyt pedig az uralkodó 1699-ben a csanádi püspöki székbe helyezte.¹⁵⁴ Tehát végül élete során csak egyetlen egyházmegyét kormányzott.

BÍBOROSOK

Végül ki kell térnünk a bíborosi méltóság elnyerésére is, a vörös birétum jelentette ugyanis a múltban, és jelenti ma is a legszorosabb kapcsolatot Rómával: részvételt a központi döntéshozatalban és szavazati jogot a pápaválasztó konklávéban. Kollonich Lipót 1686-ban bécsújhelyi, Keresztély Ágost 1696-ban és Ludwig Sinzendorf 1727-ben győri püspökként, Csáky Imre 1717-ben kalocsai érsekként, Michael Friedrich Althann 1719-ben váci püspökként, Kollonich Zsigmond 1727-ben már bécsi érsekként, Álvaro Cienfuegos 1720-ban még Catania érsekeként, Christoph Anton Migazzi 1761-ben szintén bécsi érsekként és

¹⁴⁹ Bakics 1709-ben szerémi, 1716-ban boszniai püspöki kinevezést nyert. Hodinka 1898: 97.

¹⁵⁰ 'Petar Bakić' szócikk.

¹⁵¹ Bahlcke 2013: 142–143.

¹⁵² Sugár 1984: 426.

¹⁵³ A külföldi származású püspökökkel fentebb részletesen foglalkozom.

¹⁵⁴ Brüsztle 1874–1880: I. 434; Kollányi 1900: 288–289.

váci adminisztrátorként, Batthyány József pedig 1778-ban esztergomi érsekként nyerte el a bíborosi kalapot. Tehát a vizsgált főpapok közül kilencen lettek bíborosok. Kinevezésük egyértelműen a koronabíborosi intézménnyel áll összefüggésben, és Kollonich Zsigmond, valamint Álvaro Cienfuegos bíborosi címe nem is releváns témánk szempontjából, hiszen előbbi csak váci távozása után, utóbbi pedig még pécsi püspöki kinevezése előtt nyert bíbort. Ugyanide tartozik Christoph Anton Migazzi esete, aki szintén bécsi érseki címének köszönhető a vörös birétumot. Váci adminisztrátori kinevezésére elsősorban anyagi okokból volt szükség, még akkor is, ha tudjuk, hogy az egyházmegye és különösen a székhely sokat köszönhet a főpapnak.¹⁵⁵ A magyarországi egyházmegyék élén bíborossá emelt főpapok is az uralkodó érdekében végzett római feladatokkal összefüggésben kapták meg a magas méltóságot: részben a Német-római Birodalom bíboros protektoraként, részben pedig egyéb diplomáciai küldetésben tevékenykedtek.¹⁵⁶

A külföldi származású bíborosok között kivételként jelenik meg Batthyány József és Csáky Imre, hiszen mindketten született magyarokként emelkedtek e méltóságra. Azonban Csáky Imre sem magyarországi érseki méltóságának, hanem egy nagypolitikai játszmának köszönhető a bíbort, amelyben III. Károly 1717-ben XI. Kelemen pápára erős nyomást helyezve elérte, hogy Csáky és Michael Friedrich Althann személyében két Habsburg koronabíborossal bővüljön a bíborosi kollégium. Az ő aktív közreműködésükkel sikerült elérni 1721-ben, hogy a francia jelölt helyett a Habsburgokhoz lojális XIII. Incét válasszák meg Szent Péter utódjának.¹⁵⁷ Valójában tehát Batthyány József bíborosi kinevezése jelenti a kivételt, pontosabban fogalmazva egy új korszak kezdetét. Tulajdonképpen az ő érseki működésétől kezdve alakul ki az esztergomi „bíborosi szék”, vagyis az jogszokás, hogy Magyarország prímása a pápától elnyeri a bíborosi kinevezést is. Batthyányt követően ugyanis már csak kivételes esetben nem viselte az esztergomi érsek a vörös birétumot, míg elődjei közül csak néhányat ért ez a megtiszteltetés.¹⁵⁸

* * *

Fenti vizsgálatunk alapján tehát a magyar katolikus püspöki kar a 18. században – a szakirodalomban gyakran megfogalmazott állítással ellentétben – nem tekinthető zárt arisztokrata csoportnak. Bár a főnemesi származásúak aránya a korábbi évszázadokhoz képest lényegesen magasabb volt,¹⁵⁹ a megyéspüspöki méltóság továbbra is nyitva állt a köznemesi, sőt nem egy esetben a nem nemesi származású klerikusok számára is. Utóbbiak között, nem meglepő módon, a szerzetesek a meghatározók. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a legmegbízhatóbbnak tekinthető, ezért életük során több fontos tisztséget betöltő főpapok között

¹⁵⁵ Chobot 1917: II. 624–635.

¹⁵⁶ Bahlcke 2013: 131–136.

¹⁵⁷ Málnási 1932: 244–255.

¹⁵⁸ Tusor 2005: 205–208.

¹⁵⁹ Fazekas 2019.

felülreprezentáltak az arisztokraták. Ezenkívül feltűnő a leendő főpapok magas színvonalú iskolázottsága: egyrészt a katolikus papnövendékek számára laikus társaiknál lényegesen egyszerűbb volt ennek biztosítása, hiszen a korszakban több rangos külföldi papnevelő intézmény is rendelkezésükre állt. Másrészt nyilvánvalóan előnyben részesültek a potenciális püspökjelöltek között a képzettebbek, így biztosítva a magyarországi katolicizmus intellektuális versenyelőnyét.

Ahogy az arisztokraták, úgy a külföldiek számaránya sem mutat nyomasztó főlényt: a szintén sokszor olvasható tézissel ellentétben a főpapi székekben nem voltak felülreprezentáltak a külföldiek. A korábbi évszázadoknál erőteljesebb megjelenésük azzal magyarázható, hogy a reorganizált magyarországi egyházi struktúra már a külföldi klerikusok számára is vonzó alternatíva volt, így személyes vagy családi befolyásukat latba vetve ők is igyekeztek megszerezni a jelentősebb javadalmakat.

A szerzetesi kötődésű klerikusok jelenlétét az alsópapság körében hagyományosan a korszakban elterjedt gyakorlattal magyarázzák: a lelkipásztori feladatok ellátása a század közepéig megoldhatatlan lett volna a szerzetespapok tevékenysége nélkül, így a magyarországi egyházmegyék többségében jelentős számú szerzetest találunk. Nem így a főpapi székekben: itt inkább az uralkodócsaládnak tett szolgálat érdemesített püspöki kinevezésre, ezekben az esetekben a szerzetesi kötődés másodlagos szempontnak tűnik. A püspöki méltóság előszobája ugyanis a kanonoki stallum volt. A korszakban egyértelműen szabályként jelenik meg az, ami ma inkább kivétel: a nem szerzetesi kötődésű főpapok valamelyik magyarországi (vagy a külföldiek esetében sokszor külföldi) székeskáptalanból emelkedtek a megyéspüspöki székre. Így karrierjük egyengetésében fontos szerep jutott a már hivatalban lévő főpapoknak, mindenekelőtt az esztergomi érsekeknek. A későbbi megyéspüspökök kanonokként gyakran már elnyerték valamelyik címzetes püspökséget is, de ez, mint láttuk, legtöbbször csak presztízs szempontjából volt mérvadó, valódi egyházkormányzati funkciót nem jelentett.¹⁶⁰

A magyar katolikus püspöki kar a 18. században tehát tudatos szempontok szerint válogatott társadalmi csoportként áll előttünk, amely egyszerre biztosított lehetőséget a társadalmi felemelkedésre, és szolgálta az uralkodó érdekeit a katolicizmus közéleti feladatainak végrehajtásában.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL)
A 57 Királyi Könyvek / Libri Regii (LR)

¹⁶⁰ Bahlcke 2013: 125.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bahlcke, Joachim 1997: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofsstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite. *Ungarn-Jahrbuch* (23.) 81–103.
- Bahlcke, Joachim 2006: A „Magyar Korona püspökei”. Adalék az egyház 17–18. századi társadalom- és alkotmánytörténetéhez. *Történelmi Szemle* (48.) 1–24.
- Bahlcke, Joachim 2013: *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790.* (Ford. Fazekas István.) Budapest.
- Bánk József 1958: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai.* Budapest.
- Bánkúti Gábor – Csibi Norbert – Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.) 2018: *Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről.* (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 1.) Pécs.
- Beales, Derek 2003: *Prosperity and Plunder. European Catholic Monasteries in the Age of Revolution 1650–1815.* Cambridge.
- Bitskey István 1996: *Hungáriából Rómába. A Collegium Germanicum et Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés.* Budapest.
- Bogović, Mile 2003 (priredio): *Senjsko-modruška ili krbavska biskupija. Izvješća biskupa svetoj stolici, 1602 – 1919.* (Monumenta Croatica Vaticana. Posebna izdanja 4.) Zagreb.
- Brüsztle József 1874–1880: *Recensio universi cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis...* 1–4. kötet. Quinqueecclesiis.
- Chobot Ferenc 1917: *A váci egyházmegye történeti névtára.* Vác.
- Erdő Péter 2005: *Egyházjog.* Budapest.
- Fazekas István 2003: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951).* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8.) Budapest.
- Fazekas István 2014: *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai.) Győr.
- Fazekas István 2019: A veszprémi püspökök a 17. században. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): *Erőgyűjtés és újrakezdés. A veszprémi egyházmegye története a 17. században.* (A veszprémi egyházmegye múltjából 33.) Veszprém, 29–46.
- Forgó András 2019a: Korszakkváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben. In: Forgó András – Gözsy Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században.* (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 11.) Pécs, 73–92.
- Forgó András 2019b: Kardinal Christian August von Sachsen-Zeitz und der Herrschaftsantritt Karls VI. Zur Rolle ausländischer Geistlicher bei der Gestaltung der politischen Kultur Ungarns. In: Brunert, Maria-Elisabeth – Strohmeyer, Arno – Forgó, András (Hgg.): *Kirche und Kulturtransfer. Ungarn und Zentraleuropa in der Frühen Neuzeit.* (Schriftenreihe zur Neueren Geschichte, NF 40.) Münster, 69–85.
- Forgó András – Guitman Barnabás – Tusor Péter 2014: *Katolikus professzionizáció a kora újkori Magyarországon. Digitális kiadású egyetemi tankönyv.* (Szerk. Kollár Lvente.) Piliscsaba. <http://www.tk.pilisart.hu/> – utolsó letöltés: 2021. augusztus 31.
- Fraknói Vilmos 1895: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történelmi tanulmány.* Budapest.

- Galla Ferenc 1940–1941: A pálos rend reformálása a XVII. században. In: *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* (4.) 123–222.
- Gárdonyi Máté 2001: *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*. Budapest.
- Göbl, Michael – Hochedlinger, Michael: Die Österreichische Hofkanzlei. In: Hochedlinger, Michael – Maťa, Petr – Winkelbauer, Thomas (Hgg.): *Verwaltungsgeschichte der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit. Bd. I. Hof und Dynastie, Kaiser und Reich, Zentralverwaltungen, Kriegswesen und landesfürstliches Finanzwesen*. Wien, 445–452. DOI: 10.7767/9783205208235.445
- Gözy Zoltán 2013: Az egyház normakommunikációs és mediátori szerepe a 18. században. In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, 53–84.
- Gözy Zoltán 2018: Cienfuegos Alvarez, Pécs spanyol püspöke. In: Vitári Zsolt (szerk.): *Globális vetületek. Ünnepi kötet Fischer Ferenc 65. születésnapjára*. Budapest – Pécs, 281–291.
- Gözy Zoltán 2019: A püspök-főispánokkal kapcsolatos elvárások és minták Mária Terézia idején: Klimó György püspök és főispán. *Századok* (153.) 1167–1188.
- Gözy Zoltán 2020: A katolikus egyházi struktúra újra- és újjáalakításának kérdései Magyarország déli egyházmegyéiben az 1710-es években. *Egyháztörténeti Szemle* (21.) 3. 9–24.
- Hermann Egyed 1973: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München.
- Hermann István 2015: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században, 1700–1777*. (A Veszprém Megyei Levétár kiadványai 37. / A veszprémi egyházmegye múltjából 28.) Veszprém.
- Hodinka Antal 1898: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 17/3.) Budapest.
- Illésy János – Pettkó Béla 1895: *A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség cím, címer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867*. Budapest.
- Kisbán Emil, 1938–40: *A magyar pálosrend története*. 1–2. kötet. Budapest.
- Kissné Bognár Krisztina 2004: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben, 1526–1789*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) Budapest.
- Kollányi Ferenc 1900: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900*. Esztergom.
- Koltai András 2005: Császárhű, bőkezű, remete. Esterházy Imre hercegprímás. *Limes* (17.) 3. 5–20.
- Kosáry Domokos 1989: A művelődés késő barokk változatai. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története, 1686–1790*. (Magyarország története tíz kötetben 4.) Budapest, 1. kötet. 763–824.
- Kökényesi Zsolt 2016: Egy magyar főpap jelenléte és karrierútja a bécsi udvarban. Vázlat Erdődy László Ádám nyitrai püspök életrajzához. In: Báthory Orsolya – Kónya Franciska (szerk.): *Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 12.) Budapest, 223–254.
- Léh István 1998: *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára, 1666–1997*. (S. a. r. Koltai András.) Budapest.
- Málnási Ödön 1933: *Csáky Imre bíbornok élete és kora*. Kalocsa.

- Marks, Alfred 1964: Familiengeschichtliche Aufzeichnungen der Engl von Wagrain 1657 bis 1697. *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* (8.) 274–286.
- Meszlényi Antal 1970: *Magyar hercegprímások arcképsorozata, 1707–1945*. Budapest.
- Mihalik Béla Vilmos 2017: *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében, 1670–1699*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Budapest.
- Miklós Péter 2008: Stanislavich Miklós csanádi püspök politikai és kulturális tevékenysége. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (20.) 1–2. 117–122.
- Mihalik Béla Vilmos 2021: The King's Cousin, the Emperor's Bishop. Christian August of Saxe-Zeitz as Mediator between Poland and the Holy See. *Eastern European History Review* (4.) 249–262.
- Molnár Antal 2019: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát egyházi intézmények az oszmán uralom alatt*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.) Budapest.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1–12. kötet. Pest.
- Nagy J. Győző – Klekner Tibor 1941: *A két Althann váci püspöksége, 1718–1756*. Vác.
- Pauer János, 1877: *Historia dioecesis Alba-Regalensis, ab erecta sede episcopali, 1777–1877*. Alba-Regiae.
- ’Petar Bakić’ szócikk. In: *Hrvatska Enciklopedija* <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5371> – utolsó letöltés: 2021. augusztus 31.
- Preradovich, Nikolaus v. 1959: Die soziale Herkunft der österreichischen Kirchenfürsten (1648–1918). In: Mezler-Andelberg, Helmut J. (Hg.): *Festschrift Karl Eder zum siebenzigsten Geburtstag*. Innsbruck, 223–244.
- Reinhard, Wolfgang 2001: Was ist europäische politische Kultur? Versuch zur Begründung einer politischen historischen Anthropologie. *Geschichte und Gesellschaft* (27.) 593–616.
- Ritzler, Remigius – Sefrin, Pirminus 1952–1958: *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*. Patavii.
- Santos Hernández, Ángel 2000: *Jesuitas y obispos. Tomo II. Los Jesuitas Obispos Misioneros y los Obispos Jesuitas de la extinción*. (Publicaciones de la Universidad Pontificia Comillas I/73.) Madrid.
- Siptár Dániel 2009: A felszabadító háborúk után megtelepedett szerzetesi közösségek a Dél-Dunántúlon. In: Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus megújulás és Barokk Magyarországon*. (Series Historiae Diocesis Quinqueecclesiensis 7.) Pécs.
- Siptár Dániel 2014: Szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionalizáció” Baranya megyében. *Korall* (15.) 57. 70–91.
- Sugár István 1984: *Az egri püspökök története*. (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1.) Budapest.
- Szinnyei József 1896: *Magyar írók élete és munkái*. 3. kötet. Budapest.
- Temesváry János 1901: *Öt erdélyi püspök rangemlése*. Kolozsvár.
- Tóth Tamás 2014: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*. Budapest–Kalocsa, 73–83.

- Tóth Tamás 2017: A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban, 1711–1780. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. Budapest, 317–335.
- Tóth Tamás 2019: Püspökkinevezések a 18. században a kánoni eljárások tükrében. In: Forgó András – Gózszy Zoltán (szerk.): *Katolikus Egyházi Társadalom Magyarországon a 18. században*. Pécs, 59–72.
- Tusor Péter 2005: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/3.) Budapest–Róma.
- Tusor Péter 2016: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/13.) Budapest – Róma.
- Vanyó Tihamér Aladár 1933: *A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A magyar római katolikus egyházfegyelem alakulása, 1600–1850*. Pannonhalma.
- Veress Endre 1917: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Volumen secundum: Roma; Collegium Germanicum et Hungaricum I. Matricula (1559–1917)*. Budapest.
- Veress Endre 1941: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. (Olaszországi magyar emlékek 3.) Budapest.
- Végheő Tamás 2011: „... mint igaz egyházi ember...” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. (Collectanea Athanasiana I/4.) Nyíregyháza.
- Wolfsgruber, Coelestin 1890: *Christoph Anton Kardinal Migazzi, Fürsterzbischof von Wien*. Saulgau.
- Wurzbach, Constant von 1856–1891: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 1–60. kötet. Bécs.